

ՀՈՒՍՏԻՆՈՍ ՎԿԱ

Ա. ՋԱՏԱԳՈՎՈՒԹՅՈՒՆ՝
ՆԵՐԿԱՅԱՑՎԱԾ ԱՆՏՈՆԻՈՍ ԲԱՐԵՊԱՇՏԻՆ՝
Ի ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱՆԵՐԻ

Սկիզբը՝ թիվ Դ. եւ Ե.

ԽԵ. Բայց որպեսզի որեւիցե մեկը, մեր ուսմունքից մարդկանց հետ պահելու պատճառով, անմիտ առարկություններ չանի այն բանի վերաբերյալ, որ Քրիստոս, ըստ մեզ, ծնվել է Կվիրինիոսի [իշխանությունից] 150 տարի առաջ, եւ իր ուսմունքը, որը մենք [անկասկած] Նրան ենք վերագրում, քարոզել Պոնտացի Պիղատոսի [կուսակալ նշանակվելուց] քիչ անց, եւ այստեղից հետեւություն չանի, որ Նրանից առաջ ծնվածները միանգամայն անմեղ են, եւ կանխավ այս խրթին խնդրի լուծումը եւս կտամ: Մենք ուսանել ենք, որ Քրիստոս Աստծու անդրանիկն է, իսկ վերը հայտարարել, որ Նա Բանն է, Որին հաղորդակից է հանուր մարդկությունը: Նրանք, ովքեր ապրել են ըստ Քրիստոսի, քրիստոնյաներ են, թեկուզ անաստվածներ համարվեին¹. հույների մեջ նրանցից են Սոկրատեսը, Հերակլիտը եւ նրանց նմանները, իսկ բարբարոսների մեջ՝ Աբրահամը, Անանիան, Ազարիան եւ Միսաելն ու Եղիան ու շատ ուրիշներ: Գիտեմ, որ նրանց բոլորի անուններն ու գործերը թվարկելը հոգնեցուցիչ կլինի, եւ այս անգամ ձեռնպահ կմնամ այդ բանն անելուց: Այսպիսով՝ Քրիստոսին հակառակ գործած՝ առաջներում ապրածներն անազնիվ մարդիկ էին՝ Քրիստոսին թշնամի, որոնք սպանում էին ըստ Քրիստոսի ապրողներին. իսկ նրանք, ովքեր ապրել եւ այսօր էլ ապրում են ըստ Նրա, քրիստոնյաներ են՝ անվախ ու անխուփ: Իսկ թե ինչ պատճառով Բանի զորությամբ², ամենայնի Հոր եւ Տեր Աստծու կամոք, Նա Կույսի միջոցով մարդ ծնվեց եւ Հիսուս անվանվեց, խաչ-

¹ Այսինքն՝ հեթանոսների կողմից:

² Տես գլուխ ԼԴ., տողատակի ծանոթագրությունը:

վեց, մահացավ, հարյավ եւ երկինք համբարձվեց, դա խորհող մարդը կարող է հասկանալ այն ամենից, ինչի մասին ես նախապես այդքան մանրամասնորեն խոսեցի, եւ քանի որ այժմ կարիք չկա այդ թեմայի շուրջ ծավալվելու, ես մեր այս դեպքում կանցնեմ առավել կարեւոր ապացույցների շարադրմանը:

ԽԶ. Լսեցե՛ք, թե ինչ է ասված մարգարեական Հոգու կողմից նաեւ հրեական երկրի ամայացման մասին: Նրա խոսքերն արտաբերված են ասես կատարվածի վրա ապշած ժողովրդի անունից: Ահա այդ խոսքերը. «Քո սուրբ քաղաք Սիոնն ավերակ դարձավ, Երուսաղեմը՝ անապատ: Անեծքի մատնվեց մեր սուրբ ու փառավոր տաճարը, որտեղ մեր հայրերն օրհնեցում էին Քեզ. հրո ճարակ դարձավ, եւ մեր ամբողջ փառավորությունը կործանվեց: Եւ այս ամենի վրա Դու աչք ես փակում, Տէր, լռություն ես պահում ու սաստիկ ստորացնում մեզ»³: Իսկ որ Երուսաղեմն ավերակ դարձավ, ըստ մարգարեության, հայտնի է ձեզ: Իսկ երկրի ամայացման եւ այն մասին, որ ոչ մի հրեայի թույլ չի տրվի անդ ապրել, Եսայի մարգարեն այսպես է ասում. «Ձեր երկիրն ավերակ է, ձեր քաղաքները՝ հրո ճարակ. թշնամի ցեղերից ավերված ու ամայացած ձեր հողի բարիքները ձեր իսկ աչքի առաջ օտարներն են ուտում, եւ նրանցից ոչ ոք անդ չի ապրի»⁴: Եւ դուք քաջ գիտեք եւ հետեւում եք, որ ոչ ոք չհաստատվի նրանում, եւ որ մահապատիժ է սահմանված այն հրեայի համար, որը կձերբակալվի անդ մտնելիս»:

ԽԷ. Լսեցե՛ք, թե ինչ մարգարեական խոսքեր կան մեր Քրիստոսի մասին, Որը պիտի բուժեր ամենայն հիվանդություն եւ հարուժյուն տար մեռելներին: Ահա դրանք. «Այն ժամանակ կույրերի աչքերը պիտի բացվեն, եւ խուլերի ականջները լսեն: Այն ժամանակ կաղը եղջերուի պես պիտի վազի, եւ ծանրախոսների լեզուն պարզ պիտի դառնա, բորոտները մաքրվեն, մեռելները հառնեն եւ պիտի քայլեն»⁵: Իսկ այն, որ Նա դա արել է, կարող եք տեղեկանալ Պոնտացի Պիղատոսի օրոք կազմված վավերագրերից: Իսկ թե ինչպես է մարգարեական Հոգին կանխասել Նրա եւ Իր հետ նաեւ Նրան ապավինողների մահը, լսեցե՛ք Եսայու խոսքը. «Տեսե՛ք, ինչպե՛ս կորավ արդարը, եւ չկա մեկը, որ սրտով կարեկցի, արդար մարդիկ վերանում են, եւ ոչ ոք ուշադրություն չի դարձնում, որ արդարն անի-

³ Եսայի ԿԴ. 10–12:

⁴ Եսայի Ա. 7–8:

⁵ Եսայի ԼԵ. 5–6. տե՛ս Մատթ. ԺԱ. 5:

րավության պատճառով է վերանում: Թող խաղաղ լինի նրա գերեզմանը, ով վերացավ մեջտեղից»⁶:

ԽԼ. Դարձյալ լսեցե՛ք, թե այդ նույն Եսայու միջոցով ինչ է ասված այն մասին, որ Նրան չսպասող հեթանոս ժողովուրդները կերկրպագեն Նրան, իսկ Նրան հանապազ սպասող հրեաները չեն ճանաչի, երբ Նա գա: Սույն խոսքերն ասես Նրա՝ Քրիստոսի անունից ասված լինեն. ահա դրանք. «Հայտնվեցի նրանց, ովքեր Իմ մասին չէին հարցնում, Ինձ գտան նրանք, ովքեր Ինձ չէին փնտրում: «Ահավասիկ ես կամ», ասացի այն ազգին, որն Իմ անունը չկանչեց: Ամեն օր Իմ ձեռքը երկարեցի դեպի անհնազանդ ու թշնամի ժողովուրդը, որ ընթանում էր ոչ թե բարի ճանապարհով, այլ իր մեղքերի հետեւից: Այս ժողովուրդը բարկացնում էր ինձ»⁷: Իրոք, իրենց ձեռքի տակ մարգարեություններ ունեցող եւ մշտապես Քրիստոսի գալստյանն սպասող հրեաները չճանաչեցին Նրան, եւ ոչ միայն չճանաչեցին, այլեւ մերժեցին, իսկ հեթանոսները, որ մինչ այդ երբեք Քրիստոսի մասին ոչինչ չէին լսել, մինչեւ որ առաքյալները եկան Երուսաղեմից եւ հայտնեցին Նրա մասին Բարի լուրը եւ բացահայտեցին մարգարեությունները, ուրախությամբ եւ հավատով հրաժարվեցին կուռքերից եւ Քրիստոսի միջոցով անձնատուր եղան անեղ Աստծուն: Իսկ այն մասին, որ նախապես արդեն հայտնի էին այն չարախոսությունները, որոնք շրջանառվելու էին Քրիստոսի դավանողների շուրջ, եւ որքան թշվառ են նրանք, ովքեր հայհոյում են Նրան եւ հնամենի ծեսերի պահպանությունը համարում գեղեցիկ, լսեցե՛ք Եսայու հակիրճ խոսքերը. «Վա՛յ նրանց, ովքեր դառն քաղցր կհամարեն եւ քաղցրը՝ դառն»⁸:

ԽԹ. Լսեցե՛ք մարգարեությունները նաեւ այն մասին, որ Նա, մեզ համար մարդ դառնալով, բազում տառապանքների ու անարգանքի մատնվեց, եւ որ կրկին գալու է փառքով: Ահա դրանք. «Որովհետեւ Նրա անձը մահվան մատնվեց, եւ Նա հանցավորներին հավասար համարվեց: Նա շատերի մեղքերը կրեց եւ կողորմի անօրեններին: Ահավասիկ խելահաս պիտի դառնա Իմ ծառան, պիտի հառնի, բարձրանա ու մեծապես փառավորվի: Ինչպես շատերը Քեզ վրա պիտի զարմանան, երբ անշքանան մարդկային Քո տեսքը եւ Քո փառքը, որ մարդկանց որդիներից է, այդպես էլ բազում ազգեր զարմանալու են Քեզ վրա, եւ թագավորների բե-

⁶ Եսայի ԾԷ. 1–2:

⁷ Եսայի ԿԵ. 1–3:

⁸ Եսայի Ե. 20:

րանները պապանձվելու են, որովհետեւ տեսնելու են այն, ինչի մասին նրանց չի պատմվել, եւ իմանալու են են այն, ինչի մասին չեն լսել: Ո՞վ հավատաց Տիրոջ մասին մեր տված լուրին, եւ ո՞ւմ հայտնի դարձավ Տիրոջ բազուկը: Նրա առաջ մենք հայտնվեցինք որպես մանուկ, որպես արմատ՝ ելած անջրդի հողից. ո՞չ տեսք ունեւ Նա եւ ո՞չ էլ վեհություն: Նայեցինք մենք Նրան, բայց Նա ո՞չ տեսք ունեւ եւ ո՞չ էլ գեղեցկություն: Նրա տեսքն ավելի անարգ էր ու նսեմ, քան բոլոր մարդկանց որդիներինը, Նա հարվածների ենթակա մի մարդ եղավ, որ ցավերին համբերել գիտե. իր երեսը դարձնելով՝ արհամարհվեց ու բանի տեղ չդրվեց: Նա մեր մեղքերն էր վերցնում ու մեզ համար շարշարվում, սակայն մենք Նրա ցավերը, հարվածներն ու շարշարանքները համարեցինք Աստուծոց եկած բան: Բայց Նա խոցվեց մեր մեղքերի համար եւ մեր անօրենությունների համար դատապարտվեց. մեր խաղաղության համար Նա՛ պատիժ կրեց, եւ Նրա՛ վերքերով մենք բժշկվեցինք: Ամենքն էլ մոլորված ոչխարներ են. մարդն իր ճանապարհին մոլորվեց, բայց Տերը Նրան՝ մատնեց մեր մեղքերի համար: Ու Նա վշտից իր բերանն անգամ չի բացում: Ինչպես ոչխար՝ Նա մորթվելու տարվեց, եւ ինչպես գառ՝ անմոռնչ կանգնած է խուզողի առաջ եւ նրա նման իր բերանը չի բացում: Խոնարհության շնորհիվ Նրա դատաստանը վերացավ⁹: Իսկ խաչելությունից հետո նույնիսկ Նրա բոլոր մտերիմները Նրան լքեցին եւ ուրացան, սակայն երբ հարյավ ի մեռելոց, հայտնվեց նրանց ու սովորեցրեց բոլոր մարգարեությունները, որոնցում այդ ամենը կանխասված էր, եւ երբ նրանք տեսան Նրան երկինք համբարձվելիս, հավատացին ու Նրանից՝ երկնքից առաքված զորությունն առնելով ու հանուր մարդկության մեջ սփռվելով՝ սկսեցին այդ ամենն ուսուցանել եւ առաքյալներ կոչվեցին:

Ծ. Ապա, որպեսզի մեզ ցույց տա, որ տառապյալի ազգատոհմն անհայտ է, եւ Նա պիտի իշխի իր թշնամիներին, մարգարեական Հոգին այսպես է ասում. «Նրա ազգատոհմի մասին ո՞վ պիտի պատմի: Երկրի վրա վերջ տվին Նրա կյանքին, Իմ Ժողովրդի անօրենությունների պատճառով Նա մահվան մատնվեց: Նրա գերեզմանն ամբարիշտների հետ դրվեց, բայց երբ մեռավ, հարուստի հետ եղավ, որովհետեւ Նա անօրենություն չգործեց, եւ նենգությունը տեղ չգտավ Նրա բերանում: Տերը կամենում

⁹ Եսայի ԾԳ. 12 եւ ԾԲ. 13— ԾԳ. 8: ՏԵՆ ԿՂԵՄԵՍ ՀՌՈՄԵԱՅԻ, Ա. Նամակ առ Կորնթացիս, գլ. ԺԶ.:

է մաքրել Նրան վերքերից: Եթե մեղքերի համար հատուցում տաք, ապա երկարակյաց սերնդի կարժանանաք, որի միջոցով Տերը կցանկանա ազատել Նրան իր ցավերից, ցույց տալ Նրան լույս եւ օժտել իմաստությամբ, արդարացնել արդարին, Ով հոժարակամ ծառայեց շատերին եւ իր վրա է վերցնելու մեր մեղքերը: Ահա թե ինչու Նա շատ բան պիտի ժառանգի եւ հզորների ավարը բաժանի, որովհետեւ Նրա անձը մահվան մատնվեց, եւ Նա հանցավորներին հավասար համարվեց: Նա շատերի մեղքերը կրեց եւ նրանց անօրենսությունների համար դատապարտվեց»¹⁰: Իսկ որ երկինք էլ է համբարձվելու, ըստ մարգարեական խոսքի, այդ մասին լսեցեք, թե ինչ է ասվում. «Վեր քաշեցեք, իշխաններ, դռները ձեր, թող բացվեն հավիտենական դռները, եւ փառքի Արքան թող ներս մտնի: Ո՛վ է այս փառքի Արքան,— գորությունների Տերը՝ Նա Ինքն է փառքի Արքան»¹¹: Իսկ այն մասին, որ Նա փառքով գալու է երկնքից, լսեցեք, թե ինչ է ասում Երեմիա մարգարեն. «Ահա երկնքի միջից գալիս էր մեկը մարդու Որդու նման, եւ բոլոր Հրեշտակները՝ իր հետ»¹²:

ԾԱ. Արդ, երբ մենք ապացուցում ենք, որ ամենայն արդեն իսկ կատարված [իրողություն] նախապես կանխասված էր մարգարեների կողմից՝ նախքան դրանց կատարումը, ապա հարկ է հավատալ, որ անպայման կկատարվի նաեւ այն, ինչ նմանօրինակ կերպով կանխասվել էր, բայց դեռ պիտի երբեւէ կատարվի: Արդ, ինչպես որ կատարվեցին նախապես կանխասված եւ խորհրդավոր՝ անիմանալի մարգարեությունները, այդպես էլ կկատարվեն նաեւ մյուսները, թեպետեւ [մարդիկ] չգիտեն այդ բանն ու չեն հավատում: Մարգարեները մարգարեացել են Քրիստոսի երկու գալուստների մասին¹³՝ մեկն արդեն իբրեւ եղելություն՝ ոչ փառավոր ու տառապյալ մարդու տեսքով, մյուսը, երբ Նա, ինչպես եւ կանխասված է, երկնքից կգա փառքով՝ իր հրեշտակների զինվորությամբ շրջապատված, եւ երբ հարություն կտա բոլոր ննջած մարդկանց մարմիններին՝ արժանավորների մարմիններն անապականություն զգեստավորելով, իսկ մշտապես զգալու ունակ ամբարիշտների մարմինները չար դեւերի հետ միասին հավերժական կրակը գցելով: Ես կապացուցեմ, որ

¹⁰ Եսայի ԾԳ. 8–12:

¹¹ Սաղմ. ԻԳ. 7–10:

¹² Այս խոսքերը ոչ թե Երեմիա մարգարեինն են, այլ Դանիելինը. տե՛ս Դան. է. 13 եւ Մատթ. ԻԵ. 31:

¹³ Քրիստոսի երկու գալուստների մասին Հուստինոսը խոսում է նաեւ «Երկխոսություն Տրիփոնի հետ» երկում, գլուխ ԺԳ., ԼԱ., ԼԲ., Խ., ԽԹ., ԾԲ. եւ ՃԺ.:

այդ ամենը կանխասված է: Եզեկիել մարգարեն այսպես է ասում. «Ոսկորը ոսկորի հետ մոտեցավ բոլոր հոգերին: Տեսա, որ շղերն ու մսերը պատում էին ոսկորները, նրանց վրա մաշկ էր ձգվում»¹⁴, եւ «Ամեն ծունկ ինձ է խոնարհվելու, ամեն լեզու Աստծուն է խոստովանելու»¹⁵: Լսեցէ՛ք, թե ինչ է ասված նաեւ այն մասին, թե ինչ են զգալու եւ ինչպես են տառապելու ամբարիշտները. «Նրանց որդը չի մեռնելու, նրանց կրակը չի հանգչելու»¹⁶: Իսկ երբ ապաշխարեն, դրանից ոչ մի օգուտ էլ չի լինի: Իսկ թե ինչ կասեն ու կանեն հրեա մարդիկ, երբ տեսնեն Նրան փառքով եկած, այդ մասին Զաքարիա մարգարեն¹⁷ մարգարեաբար ասում է. «Կհրամայեմ՝ շորս հողմերին հավաքել ցրված զավակներին. հյուսիսին կասեմ՝ բեր, եւ հարավին, թե՛ մի՛ արգելիր»¹⁸: Այդժամ Երուսաղեմում մեծ լացուկոծ է լինելու, ոչ թե բերանի եւ շուրթերի կոծ, այլ սրտի կոծ, եւ ոչ թե իրենց շորերը պիտի պատառոտեն, այլ մտքերը: «Պիտի հեկեկա երկիրը՝ ամեն մի ազգատոհմ՝ առանձին, եւ իրենց հայացքը պիտի դարձնեն ինձ, Ում խոցեցին»¹⁹ եւ կասեն. «Ինչո՞ւ մեզ թողեցիր, որ մոլորվենք Քո ճանապարհից, ո՛վ Տեր»: «Փառքը, որով օրհնում էին մեր հայրերը, մեզ համար անարգանք դարձավ»²⁰:

ԾԲ. Ես կարող էի նաեւ բազմաթիվ այլ մարգարեություններ էլ բերել, բայց ինձ պահում եմ՝ սրանք էլ բավարար համարելով համոզելու նրանց, ովքեր ականջներ ունեն, ունակ են լսելու եւ հասկանալու. այդպիսիք, կարծում եմ, իրենք էլ կարող են հասկանալ, որ մեր ասածները նման չեն Յուպիտերի կարծեցյալ զավակների մասին հեքիաթներին, այլ ապացույցներով էլ են հաստատվում: Ինչպե՞ս մենք կհավատայինք մի խաչյալ մարդու, որ Նա անեղ Աստծու Անդրանիկն է եւ դատելու է ողջ մարդկային ցեղը, եթե Նրա մասին վաղօրոք՝ նախքան Նրա գալն ու մարդանալը կանխասված վկայություններ չգտնեինք, եթե չտեսնեինք, որ իսկ եւ իսկ ըստ կանխասվածի կատարվեցին, այսինքն՝ որ Հրեաստանն ամայացավ, ավերակ դարձավ, որ Նրա առաքյալների տարածած ուսմունքի շնորհիվ

¹⁴ Եզեկ. ԼԷ. 7:

¹⁵ Եսայի ԽԵ. 23:

¹⁶ Եսայի ԿԶ. 24:

¹⁷ Ստորեւ մեջբերվող խոսքը, թեեւ ամբողջովին վերագրվում է Զաքարիային, սակայն մասամբ պատկանում են Եսայիին, մասամբ Զաքարիային, մասամբ էլ իրեն՝ Հուստինոսին:

¹⁸ Զաք. Բ. 6, տե՛ս Եսայի ԽԳ. 5 եւ հաջորդ համարները:

¹⁹ Զաք. ԺԲ. 10—12, տե՛ս Հովել Բ. 13:

²⁰ Եսայի ԿԳ. 17, հմմտ. Եսայի ԿԴ. 11:

բոլոր ազգերի մարդիկ հավատացին Նրան եւ հրաժարվեցին հին սովորույթներից, որոնցով մոլորված ապրում էին: Բացի այդ՝ մենք ինքներս մեզ վրա էլ ենք այդ բանը տեսնում եւ գիտենք, որ հեթանոսությունից ելած քրիստոնյաներն ավելի շատ ու ավելի նախանձախնդիր են, քան հրեա եւ սամարացի քրիստոնյաները: Մարգարեական Հոգին հեթանոսներ է անվանում մյուս բոլոր ժողովուրդներին, իսկ հրեական եւ սամարական ցեղը՝ Իսրայել եւ Հակոբի տուն: Ես մի մարգարեություն կբերեմ, որում կանխաճառվում է, որ հեթանոսներից հավատացյալներն ավելի շատ կլինեն, քան հրեաներից ու սամարացիներից: Այս մասին այսպես է ասված. «Ուրախացիր, ով ամուլ, որ չծնեցիր, կանչիր եւ աղաղակ բարձրացրու, որ երկունքի ցավով չբռնվեցիր, քանզի բազում են ամուսնուց լքվածիդ որդիները, ավելի շատ, քան որդիներն արամբի կնոջ»²¹: Արդ, բոլոր ժողովուրդներն էլ հեռու էին ճշմարիտ Աստծուց եւ ծառայում էին ձեռքի գործերին, իսկ հրեաներն ու սամարացիները, որ մարգարեների միջոցով քաջատեղյակ էին Աստծու խոսքից եւ հանապազ սպասում էին Քրիստոսին (իմա՛ եբր. Մեսիային), չճանաչեցին, երբ Նա եկավ՝ բացառությամբ սակավ թվով մարդկանց, որոնց մասին մարգարեական Սուրբ Հոգին Եսայու միջոցով կանխասել էր, որ փրկվելու են: Նա ասես թե իրենց իսկ անունից է խոսում. «Եթե զորությունների Տերը մեզ սերունդ թողած չլիներ, կդառնայինք Սողոմոնի պես, կնմանվեինք Գոմորին»²²: Հստ Մովսեսի՝ Սողոմոն ու Գոմորն ամբարիշտ մարդկանց քաղաքներ էին, որոնց Աստված ոչնչացրեց՝ նրանց վրա կրակ ու ծծումբ թափելով, այնպես որ, բացի Ղովտ անունով ազգությամբ մի քաղդեացու եւ նրա դուստրերի, բնակիչներից եւ ոչ մեկը չփրկվեց: Ցանկացողներն այսօր էլ կարող են տեսնել նրանց ամբողջ երկիրը՝ ամայի, հրո ճարակ դարձած ու մշտապես անբերրի: Իսկ որ Տերը նախապես գիտեր հեթանոս հավատացյալների նախանձախնդրությունն ու ամուր հավատը, մեջբերեմ Եսայի մարգարեի խոսքերը. «Եթե բոլոր ազգերն անթլփատ են մարմնով, ապա Իսրայելի ողջ տունն անթլփատ է իր սրտով»²³: Այսքան բազում խոսուն վկայություններ, հիրավի, կարող են համոզմունքի ու հավատի բերել նրանց, ովքեր ճշմարտություն են սիրում եւ չեն հետեւում սին կարծիքների ու առաջնորդվում կրքերով:

²¹ Եսայի ԾԴ. 1:

²² Եսայի Ա. 9:

²³ Սույն մեջբերումը ոչ թե Եսայուց է, այլ Երեմիայից (Թ. 26):

ԾԳ. Բանաստեղծների խաբեպատիր ավանդազրույցներ դասավանդողներն ուսանող պատանեկությանը ոչ մի ապացույց էլ չեն ներկայացնում. իսկ ես կասեմ, որ այս ամենը չար այսերի ներգործությամբ ասվում էր մարդկային ցեղին մոլորեցնելու եւ այլասերելու համար: Ականջալուր լինելով մարգարների կանխասացություններին այն մասին, որ Քրիստոսի գալստյամբ ամբարիշտները կրակով կպատժվեն, այնպես արեցին, որ շատերը Զեւսից սերած որդիներ կոչվեն՝ դրանով իսկ կամենալով այնպիսի ներգործություն ունենալ, որ մարդիկ Քրիստոսի մասին պատմությունները համարեին սքանչելի հեքիաթներ՝ հար եւ նման բանաստեղծների պատմածներին: Սա տարածված էր հույների եւ մյուս բոլոր ժողովուրդների մեջ, որտեղ, ինչպես որ լսել էին մարգարեների կանխասացություններից²⁴, Քրիստոսին հավատացողները պիտի ավելի շատ լինեին: Եւ ես կապացուցեմ, որ նրանք, լսելով Քրիստոսի մասին մարգարեների խոսքերը, սխալ հասկացան դրանք, եւ որպես մոլորեցնողներ իրենց [խոսքերը] հարմարեցրին միայն այն ամենին, ինչ ասված է մեր Քրիստոսի մասին: Ինչպես եւ ասել եմ, Մովսես մարգարեի ժամանակաշրջան ավելի վաղ հեղինակ է, քան բոլոր մատենագիրները, եւ նրա միջոցով, ինչպես եւ վերն ասել եմ, այսպիսի մարգարեություն է հնչեցվել. «Հուդայից իշխան չի պակասելու, ոչ էլ առաջնորդ՝ նրա կողերից, մինչեւ որ գա Նա, Ում պատկանում են հանդերձյալները: Նրան են սպասում ժողովուրդները: Իր ավանակին կկապի որթից, իսկ որթի ոստից՝ էշի քուռակին: Իր պատմուճանը կլվա գինով եւ իր հագուստը՝ խաղողի արյամբ»²⁵: Այս մարգարեական խոսքերը լսելով՝ դեւերն ասացին, որ Դիոնիսոսը ծնվել է Զեւսից, եւ ավանդեցին, որ նա է խաղողի ստեղծողը, իսկ ավանակին²⁶ տեղ հատկացրեցին նրա գաղտնի ծիսակատարություններում (միստերիաներում) եւ ուսուցանեցին, որ հռչակվելուց հետո երկինք էր բարձրացել: Քանի որ Մովսեսի մարգարեությունում հստակ նշված չէ, թե արդյոք նա, ով պիտի գար, Աստծու Որդին է, եւ արդյոք երկրի վրա կմնա՞նա, ով հեծել էր քուռակին, թե դրան հեծած երկինք կբարձրանա, եւ քանի որ քուռակի անունը (Παλος) էր, եւ կարող էր թե՛ ավանակի, թե՛ ձիու

²⁴ Խոսքը չար դեւերի մասին է:

²⁵ Ծննդ. ԽԹ. 10–11:

²⁶ οἶνον-ի (գինի) փոխարեն, ինչպես որ է ձեռագրերում, լավագույն գիտնականները գերադասում են οἶνον կարգալ՝ վկայակոչելով հաջորդ բառերն ու նմանօրինակ հատվածը «Երկխոսություն Տրիփոնի հետ» աշխատությունում, գլուխ ԿԹ.:

ձագ լինել, ապա չիմանալով մատղաշ ավանակի՞, թե՞ ձիու խորհրդանիշն ընտրել իր գալստյան համար, ում մասին մարգարեություն կա, եւ արդյոք Աստծու Որդին է, ինչպես եւ վերն արդեն ասել եմ, թե՞ մարդու որդի, սկսեցին խոսել Բելլերոփոնի մասին, որ նա եւս, հասարակ մարդ լինելով, Պեգասոս ձիուն հեծած, երկինք է բարձրացել: Իսկ երբ մեկ այլ մարգարեից՝ Նասյուց լսեցին, որ Քրիստոս ծնվելու է Կուչսից եւ Ինքն Իրենով երկինք համբարձվելու, նույն բանն ասացին Պերսեւսի մասին: Իսկ երբ իմացան, որ Նա, ըստ վերոբերյալ մարգարեությունների, «հզոր է որպես հսկա՝ ընթանալով իր ճանապարհով»²⁷, ապա ասացին, որ Հերկուլեսն էլ զորավոր էր եւ ողջ աշխարհը ոտքի տակ էր առել: Դարձյալ, երբ Նրա մասին մարգարեությունից իմացան, որ ամենայն հիվանդություն է բուժելու եւ մեռելներին հարություն տալու, իրենց կողմից իբրեւ այգալիսին Ասկլեպիոսին ներկայացրին:

ԾԴ. Բայց եւ ոչ մի տեղ Ջեւսի այսպես կոչված որդիներից եւ ոչ մեկին չեն ներկայացնում խաչելության առնչությամբ, քանի որ նման բան նրանց մտքով իսկ չէր անցնում, քանզի այն ամենը, ինչ առնչվում էր դրան, խորհրդանշաբար էր ասված, ինչպես վերը նկատեցինք: Ըստ մարգարեի կանխասացության՝ խաչը Քրիստոսի զորության եւ իշխանության մեծագույն խորհրդանիշն է, ինչպես երեւում է մեր քննությանը ենթակա խնդրո առարկաներից: Ուշադիր զննեք աշխարհի բոլոր առարկաները. արդյոք առանց այս գծագրական պատկերի որեւիցե բան կարգի կգա՞, եւ արդյոք առանց դրա փոխադարձ կապ կարո՞ղ է լինել: Զի կարելի ծովով նավարկել, եթե նավի հաղթանշանն առագաստը չլինի. [նույն կերպ էլ] չի կարելի հերկել հողն առանց այս խաչածեւ նշանի. հող վարողները, ինչպես եւ արհեստավորները, չեն կարող առանց այս խաչածեւ գործիքների իրենց աշխատանքները կատարել²⁸: Մարդու արտաքին տեսքն էլ անբան անասունների արտաքինից տարբերվում է միայն այնու, որ ուղիղ է (իմա՝ ուղղահայաց) եւ ձեռքերը տարածելու հնարավորություն ունի, իսկ երեսին ճակատից տարածվող քիթ ունի, որի միջոցով է կենդանի արարածը շնչում, եւ որն իրենից ներկայացնում է ոչ այլ ինչ, քան

²⁷ * Հմմտ. Սաղմ. ԺԸ. 6:

²⁸ Նման բան հանդիպում է նաեւ Մինուկիոս Ֆելիքսի «Օկտավիոս»-ի գլ. ԻԹ.-ում: Մառանն արգարացիորեն նկատում է. «Թեպետ այսօրինակ ապացույցներն ինքնին կարեւոր չեն, սակայն անպատեհ չափով նկատվեն հեթանոսների հետ բանավիճելիս, որոնց համար խաչից ավելի ամոթալի բան չի եղել»:

խաչակերպ նշան²⁹: Այս մասին մարգարեն հետեւյալն է ասել. «Տեր Քրիստոսը մեր անձի շունչն է»³⁰: Ձեր խորհրդանիշներն էլ խաչակերպ նշանների զորությունն ունեն: Ես նկատի ունեմ դրոշներն ու հաղթանշանները, որոնցով դուք ամենուր կատարում եք ձեր հանդիսավոր երթերը՝ ձեր իշխանության եւ զորության նշաններն ի հայտ բերելով, թեեւ դուք դա անում եք առանց այդ մասին մտածելու: Դուք ձեր մահացող կայսրերին այդ նույն նշանի վրա եք պատկերում³¹ եւ ձեր գրվածքներում նրանց աստվածներ անվանում: Այսպիսով՝ համոզելով ձեզ՝ ուր որ հնարավոր է խոսքով եւ տեսանելի կերպով, մենք գիտենք, որ այլեւս [հաչա ձեր] մեղավոր չենք լինի, թեեւ դուք չեք էլ հավատա, սակայն մեր կողմից ինչ որ պարտ էր անելու, արվեց:

ԾՆ. Չար այսերը չբավարարվեցին նախքան Քրիստոսի հայտնությունն ասելու, որ Ձեւը այսպես կոչված որդիներ ունեն, սակայն Նրա հայտնվելուց եւ մարդկանց մեջ ապրելուց հետո էլ, երբ իմացան Նրա մասին մարգարեների կանխասացություններն ու տեսան, որ բոլոր ժողովուրդների մեջ Նրան հավատացողներ ու սպասողներ կան, ապա կրկին, ինչպես արդեն վերն ասել եմ, այլ մարդկանց ասպարեզ իջեցրին՝ սամարացիներ Սիմոնին եւ Մենանդրոսին, որոնք իրենց մոգական հրաշքներով շատերին պատրեցին եւ ցայսօր էլ դեռ խաբված պահում են: Ինչպես արդեն ասել եմ, Սիմոնն այցելել էր քաղաքամայր Հռոմ Կլավդիոս Կեսարի օրոք եւ այնպես ապշեցրել սրբազան ծերակույտին եւ հոռմեական ժողովրդին, որ նրան Աստված ճանաչեցին եւ ի պատիվ նրա՝ արձան կանգնեցրին՝ ձեր պաշտելի մյուս բոլոր դիքերի օրինակով: Ուստի, խնդրում եմ, որ սրբազան ծերակույտն ու ձեր ժողովուրդը ձեզ հետ միասին ի գիտություն ընդունի իմ այս պաշտպանաճառը, որպեսզի սիմոնյան ուսմունքի հետեւորդը կարողանա հասու լինել ճշմարտությանն ու խոստափի իր մոլորությունից, իսկ դուք, եթե հաճո լինի ձեզ, քարուքանդ արեք նրա անդրին:

ԾՁ. Չար այսերն ի զորու չեն հավատացնելու, որ ի պատիժ ամբարիշտների կրակի՝ տառապանքներ չկան. նույնպես էլ ոչինչ չկարողացան

²⁹ Այս մասին առավել մանրամասն տես ՏԵՐՏՈՒՂԻԱՆՈՍ, Առ հեթանոսս, գլ. 12:

³⁰ Ողբ Դ. 20:

³¹ Խոսքը խաչակերպ նշան ունեցող ռազմի դրոշների մասին է: Այս բանն այսպես է բացատրել Լիպսիոսը («Նաչի մասին», գր. Ա., գլ. Թ.)՝ վկայակոչելով Եւսեբիոսի «Կոնստանտին կայսեր վարքը» (գլ. ԺԶ.), որտեղ նա նկարագրում է Լուկիանոսի զինվորներին՝ հեթանոսական սովորությունք մարտի գնացող:

անել, որ Քրիստոսը, երբ աշխարհ եկավ, անճանաչելի մնա: Միակ բանը, որ ի զորու են անելու, այն է, որ անմիտ կյանքով ապրողներին, կրքերով դաստիարակվածներին, հոռի սովորություններ ունեցողներին եւ սին կարծիքների հետեւից գնացողներին [դրդեն] մեզ ոչնչացնելու եւ ատելու, այնինչ մենք ոչ միայն չենք ատում նրանց, այլեւ, ինչպես վերն ասացի, խղճում ենք նրանց եւ կամենում համոզել, որ փոխվեն: Մենք մահից չենք վախենում, քանզի հայտնի է, որ մահն անխուսափելի է, եւ ոչ մի նոր բան չկա [աշխարհում], եւ ամեն ինչ նույնն է իրերի ներկայիս վիճակում: Եթե դրանց վայելումը կարող է հաճոյամունքներին եւս մեկ տարի էլ զբաղեցնել, ապա պիտի դիմեն մեր վարդապետությանը՝ հավիտենական տառապանքներից ու կարիքներից ազատվելու համար: Իսկ եթե չեն հավատում հետմահու կյանքին, այլ ենթադրում են, որ մահացածներն անցնում են անզգայության վիճակի, ապա, ազատելով մեզ այսրաշխարհի տառապանքներից ու կարիքներից, մեզ ծառայություն են մատուցում, իսկ իրենք իրենց ներկայացնում որպես չար, մարդատյաց եւ սին կարծիքների հետեւից գնացող մարդիկ, որովհետեւ մեզ սպանում են ոչ թե մեզ ազատություն պարգևելու համար, այլ որպեսզի զրկեն մեզ կյանքից ու վայելքներից:

ԾԷ. Պոնտացի Մարկիոնին էլ, ինչպես վերն ասացի, դեւերն ասպարեզ բերեցին. նա այսօր էլ չի ճանաչում ամենայն երկնայինի եւ երկրայինի Արարիչ Աստծուն, ոչ էլ մարգարեների կանխասած Քրիստոսին՝ Նրա Որդուն, այլ քարոզում է մեկ ուրիշ ինչ-որ Աստծու՝ ամենայնի Հաստիչից գերիվեր, ինչպես նաեւ մեկ այլ Որդու: Եւ շատերն են հավատում այդ այրին՝ իբրեւ ճշմարտության միակ գիտակի, եւ ծաղրում են մեզ, մինչդեռ հապացույց իրենց կարծիքների՝ ոչ մի փաստ չունեն, այլ հիմարաբար, իբրեւ գալլի կողմից հափշտակված գառներ, անաստված ուսմունքի եւ դեւերի կերակուր են դառնում: Արդ, այսպես կոչված դեւերը միմիայն ձգտում են հեռացնել մարդկանց Արարիչ Աստծուց եւ Նրա Միածին Քրիստոս Աստծուց, եւ նրանց, ովքեր չեն կարողանում երկրից վեր բարձրանալ, նրանք գամել ու գամում են երկրային եւ ձեռակերտ իրերին, իսկ նրանց, ովքեր ձգտում են աստվածայինի հայեցողությանը, աննկատ մոլորեցնում են. իսկ եթե վերջիններս սթափ միտք չունեն եւ մաքուր ու անկիրք կյանքով չեն ապրում, ամբարշտության մեջ են գցում:

ԾԸ. Իսկ որպեսզի իմանաք, որ Պլատոնը մեր ուսուցիչներից, այսինքն՝ մարգարեների ավանդած պատումներից է իր փոխառություննե-

րը կատարել, երբ պնդում էր, որ Աստված անձեւ նյութը փոխելով է արարել աշխարհը, լսեցե՞ք, որ նույն բանը բառացիորեն ասել է Մովսեսը, որի մասին արդեն խոսել ենք՝ իբրեւ առաջին եւ հելլեն մատենագիրներից վաղագույն մարգարեի: Նրա շուրթերով մարգարեական Հոգին հայտնել է, թե ինչպես եւ ինչից է ի սկզբանե արարել աշխարհն Աստված. «Ի սկզբանե Աստված ստեղծեց երկինքն ու երկիրը: Երկիրն անձեւ եւ անկազմ էր, խավար էր տիրում անհունի վրա, եւ Աստծու Հոգին շրջում էր ջրերի վրա: Եւ Աստված ասաց. «Թող լույս լինի»: Եւ լույս եղավ»³²: Այսպիսով՝ եւ Պլատոնը, եւ նույն բանն ասող մնացածները, եւ մենք, որ սովորել ենք, եւ դուք էլ կարող եք համոզվել, որ ողջ աշխարհն ստեղծվել է Աստծու խոսքով այն նյութից՝ Մովսեսի ձեռամբ վերը նկարագրված: Նույնիսկ այն, ինչ ձեր բանաստեղծները կոչում են «էրեւ», գիտենք, որ շատ առաջ հիշատակված է եղել Մովսեսի կողմից³³:

ԾԹ. Իսկ այն, որ Պլատոնի «Տիմեոս»-ում խոսվում է Աստծու Որդու մասին բնախոսական առումով, երբ ասվում է, որ Նա (Աստված) հաստատեց Նրան տիեզերքում [հունական] X³⁴ տառի նմանությունը, այդ էլ է փոխառել Մովսեսից: Արդ, Մովսեսի գրքերում պատմվում է, թե ինչպես խրախուսեցին, երբ ելան Եգիպտոսից եւ դեգերում էին անապատում, իժերի, քարերի եւ ամեն տեսակի օձի հարձակումների ենթարկվեցին եւ խայթոցներից կոտորվում էին: Եւ Մովսեսն Աստծու ներշնչանքով եւ ներգործությամբ պղինձ վերցրեց եւ խաշանման ձող պատրաստեց եւ այն զետեղեց սրբազան խորանում եւ ասաց, եթե խայթվողը այդ պատկերին նայի եւ հավատա, կփրկվի դրա միջոցով³⁵: Սրա շնորհիվ, ինչպես գրում էր Մովսեսը, օձերն սկսեցին սատկել, իսկ մարդիկ այս միջոցով խուսափեցին մահից: Պլատոնը, կարդալով դա եւ ստույգ չիմանալով ու չկռահելով, որ դա խաչի տեսք ուներ, այլ տեսնելով X տառի գծագրական պատկերը, ասաց, որ առաջին՝ Աստծուն մերձավորագույն ուժը տիեզերքում X տառի նմանությունն ունի: Իսկ երրորդի մասին նրա հիշատակությունը, ինչպես արդեն ասել եմ, ածանցյալն է Մովսեսի խոսքերի ընթերցանու-

³² Ծննդ. Ա. 1—3:

³³ Տէս Բ. Օրինաց, ԼԲ. 22: Հստ Տիրբիի կարծիքի՝ Հուստինոսը նկատի ունի Ծննդ. Ա. 5-ը՝ ենթադրելով, որ ἔρεβος-ը առաջացել է Մովսեսի գործածած եբրայեցերեն «էրեւ» բառից:

³⁴ Պլատոնը, իր «Տիմեոս»-ում բացատրելով, թե ինչպես է աշխարհի հոգին, որի նա նաեւ Արարչի որդի է անվանում, որ սփռված է ամենուր եւ հավասարապես գործում է բոլոր մասերում, օգտվել է հունարեն այբուբենի X տառից:

³⁵ Թվեր ԻԱ. 8 եւ հաջորդ համարները, Հովհ. Գ. 14:

թյան, ըստ որոնց՝ Աստծու հոգին շրջում էր ջրերի վրա, քանզի երկրորդ տեղը նա տալիս է Աստծու Բանին, Որը, ըստ նրա խոսքերի, գտնվում է տիեզերքում X տառի նմանությամբ, իսկ երրորդ տեղը՝ Հոգուն, Որի մասին ասված է, որ շրջում էր ջրերի վրա՝ ասելով՝ երրորդը երրորդի կողքին³⁶: Լսեցե՛ք, թե ինչպես է մարգարեական Հոգին Մովսեսի միջոցով հայտնում գալիք հրդեհի մասին. «Իմ բարկությունից հուր է բորբոքվել: Դա կայրի մինչև դժոխքի խորքերը»³⁷: Այսպես ուրեմն, ոչ թե մենք ենք հետևելով նմանօրինակ կարծիքների, ինչպես ուրիշները, այլ բոլորն ընդօրինակում ու կրկնում են մեր վարդապետությունը: Մեզանում այս բանը լսել եւ իմանալ կարելի է նրանցից, ովքեր նույնիսկ տառաճանաչ չեն, գիտուն եւ բարբարոսների լեզուներով խոսող չեն, այլ իմաստուն եւ հավատով լեցուն հոգեւոր մարդիկ են, ընդ որում, նրանցից ոմանք նույնիսկ կույր են՝ տեսողությունից զուրկ: Սրանից կարելի է հասկանալ, որ սույն վարդապետությունը ոչ թե մարդկային իմաստության արգասիքն է, այլ Աստծու զորությունն է բարբառել:

Վ. Այժմ կշարադրեմ, թե ինչպես մենք ինքներս մեզ նվիրաբերեցինք Աստծուն՝ Քրիստոսով նորոգվելով, որպեսզի, եթե չանդրադառնամ այս հարցին, չմտածեք, որ իմ բացատրությունը խաբեական է: Ովքեր համոզվեն եւ հավատան, որ մեր այս ուսմունքը եւ խոսքերը ճշմարիտ են, եւ ուխտեն, որ կապրեն դրանց համապատասխան, այդպիսիներին սովորեցնում են աղոթքով եւ պահքով Աստծուց նախկին մեղքերի համար թողություն աղերսել, իսկ մենք նրանց հետ աղոթում ու պահք են պահում: Ապա մենք բերում ենք նրանց անդ, ուր ջուր կա, եւ նրանք վերածնվում են այնպես, ինչպես մենք ենք վերածնվել, այսինքն՝ այդժամ մաքրագործվում են ջրով՝ հանուն Հայր Աստծու եւ ամենայնի Տիրոջ, մեր Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսի եւ Սուրբ Հոգու: Քանզի Քրիստոսն ասաց. «Եթե մեկը վերստին չծնվի, չի կարող Աստծու արքայությունը ժառանգել»³⁸: Ամեն մեկն էլ գիտի, որ մեկ անգամ ծնվածին այլեւս անհնար է իրեն լույս աշխարհ բերողի արգանդը մտնել: Ինչպես արդեն հիշատակել եմ, Եսայի մարգարեն ազդարարում է, թե ինչ եղանակով մեղանշողներն ու ապաշ-

³⁶ Սույն դժվար ըմբռնելի արտահայտությունը Պլատոնին վերագրվող նամակից է (Նամակ Բ.) եւ մեջբերվում է Կղեմես Ալեքսանդրացու («Ստրոմատիս», Ե.), Որոգիների եւ ալոոց կողմից:

³⁷ Բ. Օրին. ԼԲ. 22:

³⁸ Հովհ. Գ. 3—5:

խարողները կարող են ազատվել իրենց մեղքերից: Իսկ ասված է այսպես. «Լվացվեցե՛ք, մաքրվեցե՛ք, Իմ աչքի առաջ ձեր չար արարքները թոթափեցե՛ք ձեզնից. վե՛րջ տվե՛ք ձեր չարագործություններին: Սովորեցե՛ք բարիք գործել, արդարություն փնտրեցե՛ք, փրկեցե՛ք զրկվածի՛ն, արդարադատ եղե՛ք որբի հանդեպ, իրավո՛ւնք տվե՛ք այրուն: Եկե՛ք խոսենք իրար հետ,— ասում է Տերը.— եթե ձեր մեղքերն արյան պես կարմիր են, ապա ես ձյան պես ճերմակ կդարձնեմ, եթե որդան կարմիր լինեն, կսպիտակեցնեմ իբրեւ բուրդ: Եւ եթե հոժար լինե՛ք ու լսե՛ք Ինձ, դուք կճաշակե՛ք երկրի բարիքները. իսկ եթե չկամենաք Ինձ լսել, սո՛ւրբ պիտի ուտի ձեզ, քանզի Տիրոջ շուրթերն ասացին այս»³⁹: Այսպես գործելու համար մենք առաքյալներից հետեւյալ հիմունքն ստացանք: Քանի որ անտեղյակ ենք մեր առաջին ծնունդից եւ ըստ անհրաժեշտության՝ ծնվել ենք խոնավ սերմից՝ մեր ծնողների համատեղ զուգավորության հետեւանքով, եւ հասակ առել հոռի բարքերի եւ կենսակերպի մեջ, ապա, որպեսզի անհրաժեշտության եւ անգիտության զավակներ չմնանք, այլ ազատության ու գիտության, եւ որպեսզի նախկին մեղքերի համար թողություն ստանանք, ջրում վերածնվել կամեցողի եւ իր մեղքերից ապաշխարողի վրա արտասանվում է ամենայնի Հոր եւ Տեր Աստծու անունը: Այս անունը տալիս է նա, ով կատարում է մկրտվողի մաքրագործումն ավագանում, որովհետեւ ոչ ոք չի կարող արտասանել անճառելի Աստծու անունը, իսկ թե մեկը համարձակվի էլ ասել, որ այդպիսի անուն կա, ապա սարսափելի խենթություն ցույց տված կլինի: Իսկ այս ջրով մաքրագործումը կոչվում է լուսավորում, որովհետեւ մտքով լուսավորվում են նրանք, ովքեր ճաշակում են դա: Եւ Պոնտացի Պիղատոսի օրոք խաչված Հիսուս Քրիստոսի եւ Հիսուսին վերաբերող մարգարեների շուրթերով մարգարեացող Սուրբ Հոգու անունները տալիս՝ մաքրագործվում է լուսավորվողը:

ԿԱ. Եւ դեւերը, լսելով մարգարեների ազդարարած ջրով այս մաքրագործման մասին, այնպես արեցին, որ իրենց տաճարներ մտնողներն ու ձոնում եւ խնկարկում կատարելու համար իրենց ծառայել ցանկացողները ցայվում են եւ մինչեւ իսկ այնպես են անում, որ մարդիկ գնում ու լիովին լվացվում են նախքան իրենց նվիրված մեհյանները մտնելը: Բացի այդ՝ դեւերից է նաեւ այն, որ քրմերը մեհյաններ մտնողներին եւ իրենց⁴⁰

³⁹ * Եսայի Ա. 16—20:

⁴⁰ Այսինքն՝ դեւերին կամ հեթանոսական կուռքերին:

աղաչանքներ մատուցողներին հրամայում են իրենց ոտնամանները հանել. նրանք այս սովորությունը փոխառել են վերը հիշատակված Մովսես մարգարեի հետ կատարված դիպվածից: Մինչ Մովսեսին կապտվիրվեր Եգիպտոս գնալ եւ այնտեղից դուրս բերել Իսրայելից ժողովրդին, մի անգամ, երբ նա Արաբական անապատում հովվում էր իր քեռու⁴¹ ոչխարները, մեր Քրիստոսը մորենու թփի միջից կրակի տեսքով խոսեց նրա հետ եւ ասաց. «Կոշիկներդ հանիր քո ոտքերից, մոտեցիր եւ լսիր»⁴²: Կոշիկները հանելով՝ նա մոտեցավ եւ հրաման ստացավ՝ գնալ Եգիպտոս եւ այնտեղից դուրս բերել Իսրայելից ժողովրդին: Նա Քրիստոսից, Որը նրա հետ կրակի տեսքով էր խոսում, զորություն ստացավ եւ գնաց ու դուրս բերեց ժողովրդին՝ մեծամեծ ու հրաշալի գործեր կատարելով, որոնց մասին եթե իմանալ եք կամենում, կարող եք մանրամասնորեն կարդալ նրա գրքերում (Մովսեսի Հնգամատյանում):

ԿԲ. Բոլոր հրեաներն այսօր էլ ուսուցանում են, որ Մովսեսի հետ խոսել է անանուն Աստված: Ինչո՞ւ էր մարգարեական Հոգին վերը հիշատակված Եսայի մարգարեի միջոցով հանդիմանում նրանց՝ ասելով, ինչն արդեն ես վերը մեջբերել եմ. «Եզն իր տիրոջն է ճանաչում, եւ էշը՝ իր տիրոջ մսուրը, բայց Իսրայելն Ինձ չճանաչեց, Իմ ժողովուրդն Ինձ չհասկացավ»⁴³: Նույն կերպ էլ Հիսուս Քրիստոսը, հանդիմանելով հրեաներին այն բանի համար, որ չգիտեն՝ Ով է Հայրը, Ով՝ Որդին, այսպես ասաց. «Ոչ ոք չի ճանաչում Որդուն, եթե ոչ՝ Հայրը. եւ ոչ ոք չի ճանաչում Հորը, եթե ոչ՝ Որդին, եւ նա, ում Որդին ուզենա հայտնել»⁴⁴: Իսկ Աստծու Խոսքն Աստծու Որդին է, ինչպես որ ես վերը նշել եմ: Նա է՛լ հրեշտակ, է՛լ առաքյալ է կոչվում, քանզի Նա ավետում է այն ամենը, ինչ հարկ է իմանալ, եւ ուղարկվում բացատրելու այն, ինչ ավետվում է, քանզի Ինքը՝ Տերը, մեզ ասաց. «Ով որ Ինձ է լսում, լսում է Նրան, Ով ինձ ուղարկեց»⁴⁵: Սա պարզ կդառնա Մովսեսի գրքերից: Դրանցում ասվում է. «Տիրոջ հրեշտակը երեւաց նրան մորենու միջից կրակի բոցով... եւ ասաց. «Ես այն Աստվածն եմ, որ է... ձեր հայրերի Տեր Աստվածը, Աբրահամի Աստվածը, Իսահակի Աստվածը, Հակոբի Աստվածը, գնա՛ Եգիպտոս եւ դ՛ուրս բեր Իմ

⁴¹ Հավանաբար Հուստինոսը սխալվել է՝ հիշողությամբ աներոջը շփոթելով քեռու հետ:

⁴² Ելք Գ. 5:

⁴³ Եսայի Ա. 3:

⁴⁴ Մատթ. ԺԱ. 27:

⁴⁵ Ղուկ. Ժ. 16, Մատթ. Ժ. 40:

ժողովրդին»⁴⁶: Իսկ թե ինչ պատահեց հետո, կարող եք, եթե կամենում եք, իմանալ այդ գրքերից. աստ ամենն արտագրելն անհնար է: Սույն խոսքերն ասվեցին հապացույց այն բանի, որ Հիսուս Քրիստոսն Աստծու Որդին եւ առաքյալն է, Որն առաջ Բանն էր եւ երբեմն հայտնվում էր կրակի տեսքով, երբեմն՝ անմարմին, իսկ ներկայումս, Աստծու կամոք, մարդկային ցեղի համար մարդ դառնալով՝ [չատ] շարչարանքներ կրեց, որոնց դեւերի ներշնչանքով ենթարկվեց խելագար հրեաների ձեռամբ: Չնայած այն բանին, որ Մովսեսի գրքում բացահայտ գրված է. «Տիրոջ հրեշտակը երեւաց նրան մորենու միջից կրակի բոցով... եւ ասաց. «Ես Աբրահամի Աստվածը, Իսահակի Աստվածը, Հակոբի Աստվածն եմ», հրեաները պնդում են, որ ամենայնի Հայրն ու Հաստիչն էր այդպես խոսել: Այդ իսկ պատճառով մարգարեական Հոգին, ի հանդիմանություն նրանց, ասաց. «Իսրայելն ինձ չճանաչեց, իմ ժողովուրդն ինձ չհասկացավ»: Նույն կերպ էլ Հիսուսը, երբ նրանց մեջ էր, ասաց. «Ոչ ոք չի ճանաչում Որդուն, եթե ոչ՝ Հայրը. եւ ոչ ոք չի ճանաչում Հորը, եթե ոչ՝ Որդին, եւ նա, ում Որդին ուզենա հայտնել»: Արդ, հրեաները, որոնք միշտ կարծում էին, որ միշտ ամենայնի Հայրն է խոսել Մովսեսի հետ, մինչդեռ նրա հետ խոսողն Աստծու Բանն էր, արդարացիորեն հանդիմանվում են մարգարեական Հոգու եւ Իր՝ Քրիստոսի կողմից այն բանի համար, որ չեն ճանաչում ո՛չ Հորը, ո՛չ Որդուն: Քանզի նրանք, ովքեր Որդուն Հայր են անվանում, պարզիպարզո ցույց են տալիս, որ իրենք ո՛չ Հորն են ճանաչում, ո՛չ էլ նաեւ գիտեն, որ ամենայնի Հայրը Որդի ունի, Որը, Աստծու Միածին Խոսքը լինելով, նույնպես Աստված է: Եւ նա առաջ կրակի տեսքով եւ անմարմին կերպով էր հայտնվում Մովսեսին եւ մյուս մարգարեներին, իսկ ներկայումս՝ ձեր տիրապետության օրոք, ինչպես վերն ասել եմ, Հոր կամոք՝ հանուն Իրեն հավատացողների փրկության, Կույսից մարմին առավ եւ տառապանքների ու նվաստացման մատնվեց, որպեսզի Իր մահով ու հարության հաղթի մահին: Իսկ այն, ինչ ասվեց Մովսեսին մորենու թփից. «Ես քո հայրերի Աստվածն եմ, Աբրահամի Աստվածը, Իսահակի Աստվածը եւ Հակոբի Աստվածը», նշանակում է, որ նրանք մահից հետո էլ գոյություն ունեն եւ նույն Քրիստոսի մարդիկ են: Նրանք բոլոր մարդկանցից առաջիններն էին, որ նվիրվեցին Աստված փնտրելուն: Աբրահամն Իսահակի հայրն էր, Իսահակը՝ Հակոբի, ինչպես այդ մասին Մովսեսն գրել էր:

⁴⁶ Եւբ Գ. 2, 14, 15:

ԿԳ. Այն, որ դեւերը դրդեցին Զեւսի դուստր ներկայացվող այսպես կոչված Պրոզերպինայի անդրին կանգնեցնել ջրերի ակունքների մոտ՝ Մովսեսի խոսքերի հետեւողութեամբ, դա էլ կարող էք նկատել վերն ասվածից: Արդ, Մովսեսն ասաց, ինչպես ես նախապես գրել եմ. «Ի սկզբանե Աստված ստեղծեց երկինքն ու երկիրը: Երկիրն անձեւ ու անկազմ էր, եւ Աստծու Հոգին շրջում էր ջրերի վրա»: Այսպես՝ Սուրբ Հոգու հետեւողութեամբ, Որի մասին ասված է, որ շրջում էր ջրերի վրա, նրանք Պրոզերպինային Զեւսի դուստր հռչակեցին: Նույն խորհուրդով Միներվային եւս Զեւսի դուստր անվանեցին՝ ոչ թե զուգավորությունից ծնված, այլ այն պատճառով, որ իմացան, թե Աստված Իր խոսքով⁴⁷ մտորեց ու աշխարհն արարեց, եւ Միներվային ներկայացրին իբրեւ առաջին միտք: Իսկ մենք բավական զավեշտական ենք համարում կանացի սեռն իբրեւ մտքի կերպ օգտագործելը: Նույն կերպ էլ Զեւսի մյուս՝ այսպես կոչված զավակներին էլ են դիմակազերծում իրենց իսկ գործերը:

ԿԴ. Այն բանից հետո, երբ այս եղանակով ջրով մաքրագործվողին⁴⁸, որը հավատացել եւ իր հոժարությունն էր հայտնել, մենք տանում ենք այսպես կոչված եղբայրների ժողովատեղի, որպեսզի ամենայն ջերմեռանդութեամբ համատեղ աղոթքի կանգնենք ինչպես մեր անձերի, այնպես էլ եւ լուսավորչալի, եւ աշխարհով մեկ մյուս բոլոր եղբայրների համար, որպեսզի ճանաչելով ճշմարտությունը՝ մեզ արժանի լինի, այսինքն՝ հավիտենական փրկություն ստանալու համար դառնա բարի գործեր կատարող քաղաքացիներից ու պատվիրանապահներից մեկը: Աղոթքն ավարտվելուն պես մենք իրար ողջունում ենք [եղբայրական] համբույրով: Այնուհետեւ եղբայրութեան սպասավորին մատուցվում է հաց, մի գավաթ ջուր ու գինի. նա, վերցնելով այդ ամենը, Որդու եւ Սուրբ Հոգու անունով փառք ու պատիվ է վերառաքում ամենայնի Հորը եւ հանգամանորեն գոհանում այն ամենի համար, ինչին որ Նա մեզ արժանացրեց: Այն բանից հետո, երբ վերջինս ավարտում է աղոթքն ու գոհաբանական խոսքը, ներկա գտնվող ողջ ժողովուրդը պատասխանում է՝ ամեն: «Ամեն»-ը եբրայական բառ է եւ նշանակում է՝ թող լինի: Երեցի գոհաբանական խոսքից եւ ողջ ժողովրդի բացականչությունից հետո մեզանում սարկավազ կոչվողները ներկաներից յուրաքանչյուրիս հացին, որի

⁴⁷ Կամ՝ իմաստութեամբ:

⁴⁸ Ըստ վերը՝ Կ. գլխում նկարագրվածի:

վրա կատարվել է գոհաբանական աղոթքը, գինուն եւ ջրին հաղորդվելու պատեհություն են ընձեռում եւ տանում նրանց, ովքեր [այդ ժամանակ] բացակայել են:

ԿՆ. Այս կերակուրը մեզանում հաղորդություն՝ նշխար է կոչվում, եւ բացի նրանից, ով հավատում է մեր ուսմունքի ճշմարտությանը, ջրով մաքրագործվել է՝ ի թողություն մեղքերի ու ի վերածնություն եւ ապրում է ըստ Քրիստոսի պատվիրանների, ուրիշ որեւիցե մեկին չի թույլատրվում մասնակցել այս արարողությանը: Արդ, մենք դա չենք ընդունում իբրեւ սովորական հաց ու սովորական խմելիք, այլ որպէս Քրիստոս: Մեր փրկիչը՝ Աստծու Խոսքը, մարմնացավ եւ միս ու արյուն առավ մեր փրկության համար, այդպէս էլ այդ կերակուրը, որի վրա կատարվել է գոհությունը՝ Նրա իսկ աղոթքի խոսքերով⁴⁹, եւ որից փոխակերպմամբ սնուցվում են մեր արյունն ու մարմինը, ոչ այլ ինչ են, քան, ինչպէս գիտենք, մարմնացյալ Հիսուսի մարմինն ու արյունը: Առաքյալներն իրենց գրի առնված պատումներում, որոնք Ավետարաններ են կոչվում, հայտնեցին, որ իրենց այդպէս էր պատվիրված: Հիսուս վերցրեց հացը, օրհնեց եւ ասաց, որ դա անեն իր հիշատակին, եւ որ դա իր մարմինն է. նույն կերպ էլ վերցրեց գավաթը, գոհություն հայտնեց եւ ասաց, որ իր արյունն է, եւ տվեց նրանց⁵⁰: Նույն բանն էլ ընդօրինակելով սովորեցնում էին կատարել չար այսերը Միթրասի միստերիաների ժամանակ: Ինչպէս գիտեք կամ կարող եք իմանալ, որ այս միստերիային հաղորդակից դարձող նորընծաներին հաց եւ ջրով լի գավաթ է առաջարկվում:

ԿԶ. Այդ օրվանից ի վեր մենք միշտ մեր մեջ կատարում ենք այդ բանի հիշատակությունը: Մեզանում ունեւորներն օգնում են բոլոր աղքատներին, եւ մենք միշտ ապրում ենք համերաշխ մեկս մյուսի հետ: Բոլոր ստացվող բարերարությունների համար մենք փառաբանում ենք ամենայնի Արարչին՝ Նրա Որդու՝ Հիսուս Քրիստոսի եւ Սուրբ Հոգու միջոցով⁵¹: Այսպէս կոչված արեգակի օրը⁵² քաղաքի կամ գյուղի բոլոր բնակիչներ-

⁴⁹ Այսինքն՝ Քրիստոսի խոսքը բովանդակող աղոթքով:

⁵⁰ Այսինքն՝ այն, ինչի մասին ասաց Քրիստոսը (Ղուկ. ԻԲ. 19 եւ հաջորդ համարները, Մատթ. Բ. 28):

⁵¹ Ըստ Զեմիչի եւ Օտտոյի մեկնության՝ Հուստինոսը վերը՝ ԿԳ. գլխում, շարադրում է առաջին հաղորդության կերպը, որը հաջորդում է քրիստոնյա նորադարձի մկրտությանը: Հետագա կրկնվող շարադրանքը վերաբերում է ժամերգության եւ հաղորդության ծեսերին, որոնք կատարվում են կիրակի օրերին՝ քրիստոնյաների սովորական ժողովներում:

⁵² Այսինքն՝ կիրակի օրը:

րովս հավաքվում ենք մի վայրում, ուր, ինչքան որ թույլ է տալիս ժամանակը, ընթերցվում են առաքելական թղթերից կամ մարգարեական գրքերից: Ապա՝ դպիրի ընթերցանությունից հետո, սպասավորը խրատում ու հորդորում է հետեւել այդ գեղեցիկ բաներին⁵³: Այնուհետեւ բոլորս միահամուռ հոտնկայս աղոթքներ ենք վերառաքում: Իսկ աղոթքն ավարտելուն պես, ինչպես եւ ասել եմ, հաց, գինի եւ ջուր է մատուցվում, եւ սպասավորն ըստ կարելիության աղոթքներ ու գոհույթյուններ է վերառաքում: Ժողովուրդն իր հոժարությունն արտահայտում է [ծիսական] «ամեն» բառով, ապա դրանք բաշխվում են յուրաքանչյուրին, եւ յուրաքանչյուրը հաղորդվում է այդ ընծաներին, որոնց վրա որ գոհույթյան աղոթք է կարդացվել, իսկ բացակաների բաժինը սարկավագներն են տեղ հասցնում: Ունեւորներն ու կամեցողները, ամեն մեկն ըստ իր հաճության, տալիս են, ինչ որ ցանկանում են, իսկ հավաքվածը պահվում է սպասավորի մոտ: Իսկ նա հոգ է տանում որբերի եւ այրիների, հիվանդության կամ այլ պատճառով կարիքավորների, բանտարկյալների, հեռավոր վայրերից եկած օտարականների եւ ընդհանրապես բոլոր կարիքավորների մասին: Իսկ առհասարակ արեգակի օրը մենք հավաքվում ենք այն պատճառով, որ դա առաջին օրն է, հընթացս որի Աստված, կերպարանափոխելով խավարն ու նյութը, արարեց աշխարհը, իսկ Հիսուս Քրիստոսը՝ մեր Փրկիչը, հենց այս նույն օրը մեռելներից հարություն առավ: Նրան խաչեցին Սատուրնի օրվա նախօրեին⁵⁴, իսկ Սատուրնի օրից մեկ օր անց, այսինքն՝ արեգակի օրը, Նա երեւաց Իր առաքյալներին ու աշակերտներին եւ ուսուցանեց այն, ինչ մենք ձեր քննությանը ներկայացրինք:

Կէ. Եթե այս ամենը հաշս ձեր համահունչ լինի բանականությանն ու ճշմարտությանը, հարգանքի՛ արժանացրեք, իսկ եթե ձեզ չնչին բան թվա, ապա որպես չնչին բաներ էլ անտեսեցե՛ք, բայց անմեղ մարդկանց՝ իբրեւ թշնամիների, մահվան մի՛ դատապարտեք: Նախապես ասում ենք ձեզ, որ չեք խուսափի Աստծու գալիք դատաստանից, եթե շարունակեք հարատեւել անճշմարտության մեջ, իսկ մենք կաղաղակենք՝ թող լինի, ինչ որ հաճո է Աստծուն: Թեպետ մենք կարող էինք Նորին մեծություն ամենապայծառափայլ կայսր Ադրիանոսի՝ ձեր Հոր նամակի հիմամբ խնդրել ձեզ՝ հրամայել մեզ դատել ըստ մեր խնդրագրի, բայց որոշեցինք, որ ավելի

⁵³ Այսինքն՝ Սուրբ Գրքի պատգամներին:

⁵⁴ Այսինքն՝ շաբաթ օրվա նախօրեին:

լավ կլինի խնդրել ոչ թե այն պատճառով, որ այդպես վճռել է Ադրիանոսը, այլ մեր խնդրանքը գրեցինք եւ մեր գործը շարադրեցինք այն պատճառով, որ վստահ ենք, որ խնդրանքն արդարացի է: Այնուամենայնիվ, սույնին կցում եմ նաեւ Ադրիանոսի նամակի պատճենը, որ համոզվեք, որ մենք այս դեպքում էլ ճշմարտությունն ենք ասում: Ահա այդ պատճենը:

ԿԸ. Ադրիանոս Մինուկիոս Ֆունդանին⁵⁵: Ստացա քո նամակը՝ ինձ գրված քո նախորդի՝ հռչակավոր Սերենիոս Գրանկիանոսի կողմից, եւ չեմ կամենում սույն գործն առանց քննության թողնել, որի մասին իրազեկված եմ, որպեսզի եւ անմեղները խռովքի չմատնվեն, եւ զրպարտողներն առիթ չունենան իրենց նողկալի արհեստով զբաղվելու: Այսպես ուրեմն, եթե մեր ծայրագավառների (պրովինցիաների) հպատակները կարող են հաստատակամորեն տեղ կանգնել ընդդեմ քրիստոնյաների իրենց պահանջներին, այնպես որ դատարանում էլ կարողանան ապացուցել այդ բանը, ապա չեմ արգելում նրանց այդ բանն անել. միայն թույլ չեմ տալիս դիմել բարձրագույն պահանջների ու աղաղակների⁵⁶: Անհամեմատ ավելի արդար կլինի, եթե դու գործի հետաքննությունն անցկացնես ինչ-որ մեկի գաղտնի ամբաստանության դեպքում: Այդ ժամանակ, երբ մեկն իրազեկի ու ապացուցի, որ վերոհիշյալ մարդիկ, օրենքին հակառակ, ինչ-ինչ բաներ են անում, ապա ինքդ սահմանիր նրանց պատիժները՝ նրանց գործած հանցանքներին համապատասխան: Հատկապես ջանա, հանուն Հերկուլեսի, անել հետեւյալը. եթե ինչ-որ մեկը զրպարտությանմբ պահանջի մեղադրել ինչ-որ մի քրիստոնյայի, ապա աշխատի՛ր այդ մարդու հետ շատ զգույշ վարվել՝ նրա զագրելի շարագործության համեմատ:

ԿԹ. Անտոնինոսի նամակն առ ասիական հասարակություն⁵⁷: Ինքնակալ կայսրը՝ Տիտոս, էլիաս, Ադրիանոս, Անտոնիոս, Ավգոստոս Բարեպաշտը եւ մեծագոր քահանայապետը, իր տրիբունյան իշխանության 15-րդ տարում, երրորդ անգամ կոնսուլը, հայրենիքի հայրը, ասիական հասարա-

⁵⁵ Սույն նամակը թարգմանելիս մենք, ըստ Օտտոյի հրատարակության, հետեւեցինք լատիներեն բնագրին, որը, ըստ Եւսեբիոսի վկայության (գր. Դ, գլ. Ե.), Հուստինոսը կցել էր իր ջատագովությանը: Եւսեբիոսն այն հունարենի թարգմանեց, իսկ հետագայում գրիչները, Հուստինոսի բերված բնագրի փոխարեն, օգտագործել են Եւսեբիոսի հունարեն բնագիրը: Ի դեպ, Ռուփինոսը կրճատել է նաեւ լատինականը:

⁵⁶ Այսու մատնանշվում է այն ժամ սովորական ժողովրդական գոչումները թատրոններում՝ քրիստոնյաներին՝ առյուծներին [տալ]:

⁵⁷ Սույն հրովարտակը հաջորդող Մարկոս Ավրելիոսի նամակի հետ կցվել է ջատագովությանը, անկասկած, ոչ թե Հուստինոսի, այլ ուշ շրջանի գրիչների ձեռամբ:

կուլթյանն ուրախություն է մաղթում: Կարծում էի, որ դիքերն էլ հոգ կտանեն այն մասին, որ այդպիսի մարդիկ (քրիստոնյաները) չկարողանան թաքնվել, մանավանդ եթե կարողանային, պատժեին նրանց այն բանի համար, որ չեն կամենում իրենց պաշտել, իսկ դուք հետապնդում եք այդ մարդկանց եւ նրանց մտածելակերպը, ինչպիսին որ ունեն, դատապարտում եք որպես անաստված մտայնություն, եւ նրանց վրա այլ բաներ էլ եք բարդում, ինչը, այնուամենայնիվ, մենք ապացուցել չենք կարողանում: Բայց նրանց համար օգտակար է, [որ այլք] մտածեն, որ իրենք մահվան են գնում այն բանի համար, ինչի համար որ մեղադրում են իրենց, եւ դրանով իսկ հաղթում են ձեզ՝ ավելի շուտ իրենց կյանքը մահվան մատնելով, քան համաձայնելով ընդունել ձեր պահանջներն իրենցից: Իսկ նախկինում պատահած եւ մերօրյա ցնցումների մասին չարժե նույնիսկ հիշել, քանի որ դուք նրանց պարագայում ավելի փոքրոգի եք գտնվում, եթե ձեզ համեմատելու լինեք նրանց հետ, քանզի նրանք ձեզանից առավել նախանձախնդիր են առ Աստված: Ընդամին, թվում է, թե դուք չեք էլ ճանաչում աստվածներին, քամահրում եք մեհյանները եւ չեք ընդունում Աստծուն ծառայելը: Այդ պատճառով էլ ասում եք նրանց, ովքեր ծառայում են Աստծուն՝ նրանց անգամ մինչ ի մահ հալածելով: Գավառական կառավարիչներից ոմանք եւս այդ մարդկանց մասին գրում էին իմ օգոստոսիառ հորը, իսկ նա ի պատասխան պատվիրում էր շանհանգստացնել այդպիսի մարդկանց, եթե պարզվի, որ ոչինչ չեն ձեռնարկում հոռմեական կառավարություն դեմ: Ինձ էլ էին շատերը նրանց մասին իրազեկում, իսկ ես պատասխանում էի նրանց իմ հոր կարծիքին համահունչ: Իսկ եթե ոմն մեկը նրանցից մեկի դեմ մատնագիր ուղարկի դատարան միմիայն այն բանի համար, որ նա այդպիսի մեկն է⁵⁸, ապա ամբաստանյալը թող ազատվի մեղադրանքներից, թեկուզ եւ պարզվի, որ նա նրանցից մեկն է, իսկ իրազեկիչը թող պատժի ենթարկվի:

Հ. Կայսր Մարկոսի նամակը սենատին, որում նա վկայում է, որ քրիստոնյաները հաղթանակի պատճառ դարձան: Ինքնակալ Կեսարը՝ Մարկոս Ավրելիոս Անտոնինոսը, գերմանացիների, պարթեւների, սարմատացիների [տիտղոսակիր արքան] հոռմեական ժողովրդին եւ սրբազան սենատին ուրախություն է մաղթում: Ես ձեզ տեղեկացրել եմ իմ նպատակի կարեւորություն եւ այն մասին, թե ինչ արդյունքներ ձեռք բերեցի Գերմանիա-

⁵⁸ Այսինքն՝ քրիստոնյա է:

յի սահմաններում այն բանից հետո, երբ նեղված եւ ուժասպառ եղած՝ Կարնուտում շրջապատվեցի ինը մղոն հեռավորության վրա յոթանասունչորս գումարտակների կողմից: Երբ նրանք սկսեցին մոտենալ մեզ, հետախույզները մեզ իմաց տվեցին, իսկ մեր զորահրամանատար Պոմպեոսը հաստատեց այն, ինչը մենք գիտեինք (քանզի ես շրջապատված էի անթիվ-անհամար զորքով, իսկ իմ հրամանատարության ներքո սահմանափակ ջոկատ կար՝ մեր զորքերի առաջին, տասներորդ եւ կրկնակի լեգեոններից), այսինքն՝ որ մեր առաջ կանգնած էր 977000 մարդ խառնակազմ զորքի: Համեմատելով իմ եւ իմ զորքերի թիվը բարբարոսների եւ ախոյանների մեծաքանակ զորքի հետ՝ ես աղոթքի կանգնեցի հայրենի աստվածների առաջ: Անուշադրության մատնվելով նրանց կողմից եւ տեսնելով իմ զորքի վիճակի դժվարությունը՝ ես կանչեցի մեզանում այսպես կոչված քրիստոնյաներին, ընդ որում՝ որոնման ընթացքում պարզվեց, որ թվով չափազանց շատ են, եւ իմ բարկությունը դրսևորեցի նրանց նկատմամբ, ինչը, ասենք, կարիք չկար անելու, քանզի հետագայում իմացա նրանց զորությունը: Նրանք գործը հանձն առան ոչ թե նետեր, զենք ու շեփորներ պատրաստելով. դա նրանց համար ընդունելի չէ ի հարգանս Աստծու, որին կրում են իրենց խղճմտանքի մեջ: Եւ հարկ է խոստովանել, որ նրանք, որոնց որ մենք անաստված ենք համարում, իրենց խղճմտանքի մեջ կենդանի Աստծուն են կրում: Գետին ընկնելով՝ նրանք ոչ միայն սկսեցին աղոթել ինձ, այլեւ ողջ զորքի համար, որպեսզի Աստված մեզ միսիթարի մեր իսկական ծարավի ու սովի մեջ, քանզի արդեն հինգերորդ օրն էր, որ ոչինչ չէինք խմել ջուր չլինելու պատճառով, քանզի գտնվում էինք Գերմանիայի կենտրոնում՝ թշնամիներով շրջապատված: Հենց որ քրիստոնյաները գետին ընկան ու սկսեցին աղոթել Աստծուն, իսկույն եւեթ երկնքից սառնորակ անձրեւ թափվեց մեզ վրա, իսկ հոռմեացիների թշնամիների վրա՝ կրակե կարկուտ: Եւ մենք տեղնուտեղը զգացինք բուռ աղոթքի մեջ Աստծու մերձավոր ներկայությունը՝ անպարտելի եւ անհաղթահարելի Աստծու: Սույն հանգամանքը նկատի առնելով՝ հետայսու թույլատրում ենք այդ մարդկանց քրիստոնյա լինել, որպեսզի իրենց աղոթքներով մեր դեմ եւս որեւէ զենք չստանան: Այս առումով վճռում ենք, որ ոչ ոք քրիստոնյա լինելու պատճառով չմեղադրվի: Իսկ եթե պարզվի, որ ինչ-որ մեկը քրիստոնյային ամբաստանում է այն բանի համար, որ քրիստոնյա է, ապա ես կամենում եմ, որ քրիստոնյայի նկատմամբ, որին մեղադրում են, եւ ինքն էլ խոստովանում է, որ

քրիստոնյա է, պարզություն մտցվի, որ նրան որեւիցե այլ բանում չեն մեղադրում, քան միայն այն բանում, որ նա քրիստոնյա է, իսկ նա, ով կանի այդ բանն ընդդեմ նրա, թող կենդանի-կենդանի այրվի: Եթե քրիստոնյան իր իսկ մասին վկայություն տա, եւ դա հաստատվի, ապա գավառի կառավարիչը թող չստիպի նրան ուրանալ իր հավատը եւ չզրկի նրան ազատութունից: Կամենում եմ, որ այս բանը հաստատվի նաեւ սենատի վճռով, եւ հրամայում եմ իմ այս կարգադրութունը փակցնել Տրայանոսյան հրապարակում, որ բոլորն էլ կարդան: Ոստիկանապետ Վիտրասիոս Պոլլիոնոսը հոգ կտանի, որ դա հասցվի բոլոր գավառներին, եւ ով էլ որ կամենա օգտագործել եւ ձեռքի տակ ունենալ սույն հրամանը, թող չարգելվի նրան արտագրել մեր այս հրապարակած հրամանագիրը:

Ռուսերենից թարգմանեց եւ ծանոթագրեց
ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԲԻՆՅԱՆԸ

